

Chapter: 3

Q.1 टिपा लिहा.

4

1 जमातवाद

- Ans** i. 'जमातवाद' हे आपल्या देशाच्या ऐक्यापुढील एक गंभीर आव्हान आहे. संकुचित धार्मिक अभिमानातून जमातवाद निर्माण होतो. ब्रिटीशांनी आपल्या देशात हे बीज पेरले.
- ii. धर्माधर्मांमुळे व्यापक राष्ट्रीय हिताचा विसर पडतो. भिन्नधर्मियांचा एकमेकांवरचा विश्वास उडतो. परस्परांविषयी त्यांना संशय वाटू लागतो.
- iii. परधर्मीय देशबांधवांना शत्रू लेखले जाते. एकमेकांच्या सनासुदीच्या प्रसंगी एकत्र-येणेही कमी होऊ लागले. नागरिक म्हणून सर्वांनी रास्त मागण्यांसाठी व हक्कांसाठी संघटित होणेही अशक्य होऊन बसते.
- iv. धर्माधर्मांमुळे भोवतालच्या घटनांकडे, माणसाकडे बघण्याची दृष्टीच कलुषित होऊन जाते. काही लोक धार्मिक व सामाजिक प्रश्नांचा विचारही आपापल्या धर्माच्या चौकटीतूनच करू लागतात.
- v. धार्मिक सलोखा का बिघडतो? त्याला आर्थिक, राजकीय, ऐतिहासिक कोणती कारणे आहेत अशा प्रश्नांचा आपण शोध घेतला पाहिजे.
- vi. आपल्यावर सतत अन्याय होतो आहे अशी त्यांची समजूत होते. आपल्या समाजबाबत सरकार पक्षपातच करत आहे. अशी भावना बळावते.
- vii. आपल्या धर्माविषयी, धर्मबांधवांविषयी हळवे बनतात. व यातूनच दंगली पेटतात. शेकडो निरपराध जीव मारले जातात. कोट्यवधी रुपयांच्या सार्वजनिक मालमत्तेचे नुकसान होते.
- viii. माणसांची मने दुरावतात एकमेकांबद्दलच्या विश्वासाला तडा जातो. म्हणूनच धर्माधर्मा हा जमातवादाचा पाया आहे. त्याचा मुकाबला करणे आवश्यक आहे.
- ix. 'जमातवाद' नष्ट करून राष्ट्रीय ऐक्यास बळकटी आणण्याचा हाच एकमेव मार्ग आहे.

2 प्रदेशवाद

- Ans** i. प्रदेशवाद म्हणजे आपल्या प्रदेशाविषयी अवाजवी अभिमान बाळगणे होय. उदा., मी बंगाली, मी मराठी अशी आपली ओळख सांगणे वेगळे. पण मी बंगाली, मी मराठी म्हणून इतर प्रांतीयांपेक्षा श्रेष्ठ आहे अशी भावना होणे हा अवाजवी प्रांताभिमान झाला.
- ii. आपल्या प्रदेशाविषयी वाटणाऱ्या आत्मियतेला अशा अवाजवी प्रांताभिमानामुळे विकृत स्वरूप प्राप्त होते. आपल्या प्रांतावर आपले प्रेम असणे स्वाभाविक आहे - पण त्याचे विकृतीकरण नसावे.
- iii. विकासातील असमतोलांमुळे प्रदेशवादाला खतपाणी मिळते.
- iv. प्रदेशवाद हा प्रगत व अप्रगत अशा दोन्ही प्रकारच्या राज्यांना झपाटू शकतो. आपण प्रगत आहोत कारण आपल्या प्रदेशाचा इतिहास, संस्कृती हीच मुळात श्रेष्ठ आहे. असा श्रेष्ठत्वाचा गंड विकसित राज्याच्या लोकांमध्ये निर्माण होतो व मग ते अविकसित राज्यांतील लोकांना कमी लेखू लागतात.
- v. आपल्या विकासाच्या लाभांत त्यांना वाटेकरी करून घेण्यास त्यांची तयारी नसते. याउलट मागास भागातील लोकांना आपली संघटित शक्ति उभी करण्यासाठी प्रादेशिक अस्मिता जागवावी लागते.
- vi. त्यासाठी ते स्थानिक परंपरा, संस्कृती यांचा अनाटायी गौरव करून स्वतःचे वेगळेपण सिद्ध करण्याचा प्रयत्न करतात. यातून खऱ्या अर्थाने 'प्रदेशवाद' बळावण्यास मदत होते.

Q.2 पुढील विधाने सकारण स्पष्ट करा.

4

1 'ऑपरेशन ब्लू स्टार' करावे लागले.

Ans कारण :-

- i. १९८३ मध्ये पंजाबमध्ये राष्ट्रपती राजवट लागू करण्यात आली. भिंद्रानवाले अकाल तख्त या धार्मिक स्थळी राहायला गेला. भिंद्रानवालेच्या अनुयायांनी सुवर्णमंदिर परिसर आपल्या ताब्यात घेऊन तेथे वाळूची पोती रचली. त्यामुळे परीसरला किल्ल्याचे स्वरूप प्राप्त झाले.
- ii. सुवर्णमंदिरातून दहशतवाद्यांना बाहेर काढण्यासाठी व पंजाबमधील धोक्यात आलेली शांतता पुन्हा पूर्ववत करणे काळजी गरज होती. त्यासाठी मेजर कुलदीपसिंग ब्राह्मण यांच्या नेतृत्वासाठी ३ जून १९८४ रोजी सकाळी ऑपरेशन ब्लू स्टार मोहिमेला सुरवात करण्यात आली व ६ जून रोजी 'ऑपरेशन ब्लू स्टार'ची कारवाई संपविण्यात आली.

2 जमातवादाचा सर्व शक्तीनिशी मुकाबला करणे आवश्यक आहे.

Ans कारण :-

- i. जमातवाद हे आपल्या देशाच्या ऐक्यापुढील एक गंभीर आव्हान आहे. संकुचित धार्मिक अभिमानातून जमातवाद निर्माण होतो.

- ii. जमातवादाचे बीज ब्रिटीशांनी आपल्या देशात पेरले. माणसामाणसांतील विश्वास हाच सहजीवनाचा आधार असतो. तो तुटला की सामाजिक ऐक्यास तडा जातो. सामाजिक ऐक्याशिवाय राष्ट्रीय ऐक्य कसे साधणार? म्हणून आपण सर्वांनी या धार्मिक जमातवादाचा सर्वशक्तीनिशी मुकाबला करणे आवश्यक आहे.

Q.3

दिलेल्या उताऱ्याचे वाचन करून त्यावर आधारित प्रश्नांची उत्तरे लिहा.

16

1

विकासातील असमतोलामुळे प्रदेशवादाला खतपाणी मिळते. स्वातंत्र्यानंतर देशाचा आर्थिक विकास साधताना सुरुवातीला काही राज्यांची अधिक प्रगती झाली तर इतर राज्ये आर्थिकदृष्ट्या मागासच राहिली. उदा., महाराष्ट्र, गुजरात, पंजाब, तमिळनाडू ही राज्ये आर्थिक व औद्योगिकदृष्ट्या बरीच विकसित झाली. तर ओडिशा, बिहार, आसामसारखी राज्ये आर्थिक तसेच औद्योगिकदृष्ट्या अप्रगत राहिली. आर्थिक विकास व सुधारणा हा प्रगतीचा पाया असल्याने ज्या राज्यांत आर्थिक विकास होतो ती राज्ये शिक्षण, आरोग्य, संस्कृती या अन्न क्षेत्रांतही प्रगती साधू शकतात. ज्या राज्यांत असा विकास झालेला नसतो ती राज्ये मात्र शैक्षणिक तसेच नागरी सुविधांच्या बाबतीच खूपच मागे राहतात. प्रगत राज्यांतील लोकांना उपलब्ध होणाऱ्या विकासाच्या संधी अशा राज्यांना मिळत नाहीत. शैक्षणिक मागासलेल्या, बेरोजगारी, दारिद्र्य अशा प्रश्नांनी ते गांजले जातात. आपली फसवणूक होत आहे, आपल्याला विकासाच्या लाभांपासून दूर ठेवले जात आहे, अशी भावना त्यांच्या मनात बळावते. यातूनच मग राज्यांमध्ये सलोखा नष्ट होतो. हा सलोखा नष्ट झाला तर त्याचा विपरीत परिणाम राष्ट्रीय ऐक्यावर होतो. त्यासाठी हा सलोखा ज्यामुळे नष्ट होतो, त्या आर्थिक असमतोलाचा प्रश्न आपण तातडीने सोडवायला हवा. आपले सरकार त्या दृष्टीने प्रयत्नशील आहे.

i. तक्ता पूर्ण करा.

अ. भारतातील आर्थिक व औद्योगिकदृष्ट्या प्रगत राज्य -	.....
ब. भारतातील आर्थिक व औद्योगिकदृष्ट्या अप्रगत राज्य -	.....

ii. अविकसित राज्ये कोणकोणत्या क्षेत्रात मागे राहतात ?

iii. विकासातील असमतोल राष्ट्रीय ऐक्यावर विपरीत परिणाम कसा करतो हे स्पष्ट करा ?

Ans

i. भारतातील आर्थिक व औद्योगिकदृष्ट्या प्रगत राज्य -	महाराष्ट्र, गुजरात, तमिळनाडू, पंजाब
भारतातील आर्थिक व औद्योगिकदृष्ट्या अप्रगत राज्य -	ओडिशा, बिहार, आसाम

ii. शिक्षण, आरोग्य, बेरोजगारी, शासकीय लाभ, दारिद्र्य इत्यादी क्षेत्रात मागे राहतात.

iii. शैक्षणिक मागासलेपणा, बेरोजगारी, दारिद्र्य अशा प्रश्नांनी ते गांजले जातात. आपली फसवणूक होत आहे. आपल्याला विकासाच्या लाभांपासून दूर ठेवले जात आहे, अशी भावना त्यांच्या मनात बळावते. यातूनच मग राज्यांमध्ये सलोखा नष्ट होतो. हा सलोखा नष्ट झाला तर त्याचा विपरीत परिणाम राष्ट्रीय ऐक्यावर होतो. त्यासाठी हा सलोखा ज्यामुळे नष्ट होतो त्या आर्थिक असमतोलाचा प्रश्न आपण तातडीने सोडवायला हवा.

2

धर्माधता हा जमातवादाचा पाया आहे. धर्माधतेमुळे व्यापक राष्ट्रीय हिताचा विसर पडतो. भिन्नधर्मीयांचा एकमेकांवरचा विश्वास उडतो. परस्परांविषयी त्यांना संशय वाटू लागतो. परधर्मीय देशबांधवांना शत्रू लेखले जाते. एकमेकांच्या सणासुदीच्या प्रसंगी एकत्र येणेही कमी होऊ लागते. नागरिक म्हणून सर्वांनी रास्त मागण्यांसाठी व हक्कांसाठी संघटित होणेही अशक्य होऊन बसते. धर्माधतेमुळे भोवतालच्या घटनांकडे, माणसांकडे बघण्याची दृष्टीच कलुषित होऊन जाते.

काही लोक आर्थिक व सामाजिक प्रश्नांचा विचारही आपापल्या धर्माच्या चौकटीतूनच करू लागतात आपण विशिष्ट धर्माचे असल्यामुळे राजकारणात प्रभावशून्य आहोत असे सर्वच धर्मातील काही व्यक्तींना वाटले. आपल्यावर सतत अन्याय होतो आहे अशी त्यांची समजूत होते. आपल्या समाजाबाबत सरकार पक्षपातच करत आहे अशी भावना बळावते. अशा व्यवस्थेत ते आपल्या धर्माविषयी, धर्मबांधवांविषयी हळवे बनतात आपल्या धर्माच्या लोकांबाबत कोणी काही बोलले किंवा धार्मिक प्रतीकांचा कळत-नकळत कोणी अपमान केला तर यातूनच दंगली पेटतात. शेकडो निरपराध जीव मारले जातात. कोट्यावधी रुपयांच्या सार्वजनिक मालमत्तेचे नुकसान होते. सार्वजनिक शांतता नष्ट होते. दंगलीतील कटू आठवणीमुळे माणसांची मने दुरावतात. आणि एकमेकांबद्दलच्या विश्वासाला तडा जातो.

i. जमातवादाचा पाया कोणता आहे ?

ii. कोणत्या परिस्थितीत दंगली होतात?

iii. आपल्या समाजाबाबत पक्षपात होत आहे अशी भावना का निर्माण होते.

Ans

i. धर्माधता हा जमातवादाचा पाया आहे.

ii. आपल्या धर्माविषयी, धर्माच्या लोकांबाबत कोणी काही बोलले किंवा धार्मिक प्रतीकांचा कळत-नकळत कोणी अपमान केला तर दंगली होतात.

iii. कारण- आपण विशिष्ट धर्माचे असल्यामुळे राजकारणात प्रभावशून्य आहोत असे सर्वच धर्मातील काही व्यक्तींना वाटते. आपल्यावर सतत अन्याय होतो आहे. अशी त्यांची समजूत आहे. त्यामुळे आपल्या समाजाबाबत सरकार पक्षपातच करत आहे. अशी भावना निर्माण होते.

3

नक्षलवादी चळवळ:

पश्चिम बंगालमधील दार्जिलिंग जिल्ह्यातील नक्षलबारी येथे ही चळवळ सुरू झाली. अल्पभूधारक शेतकरी व शेतमजुरांना संघटित करून १९६७ मध्ये नक्षलबारी भागातील काही शेतजमिनींच्याभोवती लाल झेंडे रोवून पिकांचा ताबा घेतला व त्याला मुक्त प्रदेश म्हणून नक्षलवाद्यांनी घोषित केले. या उठावापासून प्रेरणा घेऊन ज्या चळवळी झाल्या त्यास 'नक्षलवादी' चळवळी म्हणतात.

जमीनदारांच्या आर्थिक शोषणाविरूद्ध आवाज उठवण्यासाठी कृषी समित्या स्थापणे, मोठ्या जमीनदारांच्या जमिनी

बळकावणे, त्यांचे कुळांमध्ये वाटप करणे ही या चळवळीची सुरुवातीची उद्दिष्टे होती. पुढे ही चळवळ आपल्या उद्दिष्टांपासून दूर गेली. शासनाचे कोणतेही उपक्रम किंवा कल्याणकारी योजना जनतेपर्यंत पोहचू न देणे यासाठी नक्षलवादी चळवळीने दहशतवादाचा आश्रय घेतला. लोकशाही व्यवस्था अमान्य करून समांतर व्यवस्था निर्माण करण्याचा प्रयत्न नक्षलवादी करू लागले. यातूनच नक्षलवाद हा देशाच्या अंतर्गत सुरक्षेपुढील आव्हान ठरू लागला.

नक्षलवादी चळवळीचे सुरुवातीचे प्रमुख केंद्र पश्चिम बंगाल होते. पुढे ती चळवळ आंध्र प्रदेशातील पूर्व गोदावरी, विशाखापट्टणमचा काही भाग, तेलंगणामधील करीमनगर, अदिलाबाद, छत्तीसगढमधील बस्तर, राजनांदगाव, सुकमा, महाराष्ट्रातील गडचिरोली, भंडारा, चंद्रपूरमधील काही भाग, मध्यप्रदेशातील बालाघाट, मंडला, ओडिशातील कोरापूट येथे पसरली. आपला प्रभाव कायम राहावा म्हणून सशस्त्र अशी 'पीपल्स लिबरेशन गुरिला आर्मी' (PLGA) या संघटनेची स्थापना केली. हा संघर्ष अद्यापही चालू आहे.

- नक्षलवादी चळवळ केव्हा व कोठे सुरू झाली?
- नक्षलवादी चळवळ कोणत्या राज्यांमध्ये पसरली?
- देशाच्या अंतर्गत सुरक्षेपुढील आव्हान काय आहे? त्यामुळे कोणत्या संघटनेची स्थापना झाली?

Ans i. पश्चिम बंगालमधील दार्जिलिंग जिल्ह्यातील नक्षलबारी येथे १९६७ सुरू झाली.
ii. नक्षलवादी चळवळ आंध्र प्रदेश, तेलंगणा, छत्तीसगढ, मध्य प्रदेश, ओडिशा आणि महाराष्ट्र राज्यांमध्ये पसरली.
iii. नक्षलवाद हे देशाच्या अंतर्गत सुरक्षेपुढील आव्हान काय आहे. त्यामुळे 'पीपल्स लिबरेशन गुरिला आर्मी' या संघटनेची स्थापना झाली.

4

माणमाणसांतील विश्वास हाच सहजीवनाचा आधार असतो. तो तुटला की सामाजिक ऐक्यास तडा जातो. सामाजिक ऐक्याशिवाय राष्ट्रीय ऐक्य कसे साधणार ? म्हणूनच आपण सर्वांनी या धार्मिक जमातवादाचा सर्वशक्तीनिशी मुकाबला करणे आवश्यक आहे. त्यासाठी भिन्नधर्मीय लोकांत आपण मिसळले पाहिजे. परस्परांच्या सण-उत्सवांत सहभागी झाले पाहिजे. एकमेकांच्या चांगल्या चालीरीती, सद्दिचार आपण स्वीकारले पाहिजेत. आपल्या सामाजिक वा आर्थिक प्रश्नांकडे आपणांस तर्कशुद्ध पद्धतीने पाहता आले पाहिजे. या प्रश्नांची धर्माशी गल्लत करता कामा नये. धार्मिक सलोखा का बिघडतो? त्याला आर्थिक, राजकीय, ऐतिहासिक, अशी कोणती कारणे आहेत अशा प्रश्नांचा आपण शोध घेतला पाहिजे. जमातवाद नष्ट करून राष्ट्रीय ऐक्यास बळकटी आणण्याचा हाच एक मार्ग आहे.

- सहजीवनाचा आधार कोणास मानले जाते ?
- राष्ट्रीय बळकटी आणण्यासाठी कोणता मार्ग आहे ?
- सामाजिक ऐक्यातून राष्ट्रीय ऐक्य कशाप्रकारे साधता येईल ते स्पष्ट करा ?

Ans i. माणसामाणसांतील विश्वास हाच सहजीवनाचा आधार मानला जातो.
ii. जमातवाद नष्ट करून राष्ट्रीय ऐक्यास बळकटी आणण्याचा हाच एक मार्ग आहे.
iii. आपण सर्वांनी धार्मिक जमातवादाचा सर्वशक्तीनिशी मुकाबला करणे आवश्यक आहे. त्यासाठी भिन्नधर्मीय लोकांत आपण मिसळले पाहिजे. परस्परांच्या सण-उत्सवांत सहभागी झाले पाहिजे. एकमेकांच्या चांगल्या चालीरीती, सद्दिचार आपण स्वीकारले पाहिजेत. आपल्या सामाजिक वा आर्थिक प्रश्नांकडे आपणांस तर्कशुद्ध पद्धतीने पाहता आले पाहिजे. या प्रश्नांची धर्माशी गल्लत करता कामा नये. धार्मिक सलोखा का बिघडतो? त्याला आर्थिक, राजकीय, ऐतिहासिक अशी कोणती कारणे आहेत अशा प्रश्नांचा आपण शोध घेतला पाहिजे. इत्यादी मार्गातून सामाजिक ऐक्य आणि राष्ट्रीय ऐक्य साधता येते.

Q.4 पुढील प्रश्नाचे सविस्तर उत्तर लिहा.

1 प्रदेशवाद केव्हा बळावतो ?

Ans i. प्रदेशवाद म्हणजे आपल्या प्रदेशाविषयी अवाजवी अभिमान बाळगणे होय. उदा. मी बंगाली, मी मराठी होय.
ii. प्रदेशवाद हा प्रगत व अप्रगत अशा दोन्ही प्रकारच्या राज्यांना झपाटू शकतो. आपण प्रगत आहोत. कारण आपल्या प्रदेशाचा इतिहास, संस्कृती हीच मुळात श्रेष्ठ आहे, असा श्रेष्ठत्वाचा गंड विकसित राजाच्या लोकांमध्ये निर्माण होतो व मग अविकसित राज्यांतील लोकांना कमी लेखू लागतात.
iii. आपल्या विकासाच्या लाभांत त्यांना वाटेकरी करून घेण्यास त्यांची तयारी नसते. याउलट मागास भागातील लोकांना आपली संघटित शक्ति उभी करण्यासाठी प्रादेशिक अस्मिता जागवावी लागते.
iv. त्यासाठी ते स्थानिक परंपरा संस्कृती यांचा अनाठायी गौरव करून स्वतःचे वेगळेपणा सिद्ध करायचा प्रयत्न करतात आणि यातूनच खऱ्या अर्थाने प्रदेशवाद बळावतो.

2 जमातवाद नष्ट करण्यासाठी काय केले पाहिजे ?

Ans i. जमातवाद - हे आपल्या देशाच्या ऐक्यापुढील एक गंभीर आव्हान आहे.
ii. संकुचित धार्मिक अभिमानातून - जमातवाद निर्माण होतो. हे बीज ब्रिटीशानी आपल्या देशांत पेरले.
iii. त्यामुळे जमातवाद नष्ट करण्यासाठी आपण सर्वांनी या धार्मिक जमातवादाचा सर्वशक्तीनिशी मुकाबला करणे आवश्यक आहे.
iv. त्यासाठी भिन्नधर्मीय लोकांत आपण मिसळणे गरजेचे आहे. परस्परांच्या सण - उत्सवांत सहभागी झाले पाहिजे.
v. एकमेकांच्या चांगल्या चालीरीती, सद्दिचार आपण स्वीकारले पाहिजेत.
vi. आपल्या सामाजिक वा आर्थिक प्रश्नांकडे आपणांस तर्कशुद्ध पद्धतीने पहिले पाहिजे या प्रश्नांची, धर्माची गल्लत करता कामा नये.
vii. धार्मिक सलोखा का बिघडतो? त्याला आर्थिक, राजकीय, ऐतिहासिक अशी कोणती कारणे आहेत अशा प्रश्नांचा आपण शोध घेतला पाहिजे.
viii. जमातवाद नष्ट करून राष्ट्रीय ऐक्यास बळकटी आणण्याचा हाच एक मार्ग आहे.

अशाप्रकारे आपण 'जमातवाद' नष्ट करू शकतो'.

3 'आनंदपूर साहिब' या ठरावात अकाली दलाने कोणत्या मागण्या केल्या ?

Ans १९७३ मध्ये अकाली दलाने 'आनंदपुर - साहित्य' ठराव' मंजूर केला त्यानुसार त्यांच्या मागण्या पुढीलप्रमाणे -

- i. चंढिगढ - पंजाबला द्यावे.
- ii. इतर राज्यातील पंजाबी भाषिक प्रांत पंजाबमध्ये समाविष्ट करावेत.
- iii. सैन्यामधील पंजाबचे संख्याप्रमाण वाढवावे.
- iv. पंजाब राज्यास अधिक स्वायत्ता द्यावी अशा अनेक गोष्टीची मागणी या ठरावात होती.

